

arkivrapport

Fornlämning L1983:2031, fastigheten Stäk 1:2, Svärta socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.

Patrik Gustafsson Gillbrand

Sammanfattning

I juni månad år 2021 utförde Sörmlands Arkeologi AB en mindre arkeologisk undersökning av en skans som uppfördes på 1720-talet. Befästningen ligger på Skansholmen, en ö som ligger sydöst om Nyköping. Arbetet utfördes eftersom ett sommaravlopp skulle grävas ned genom ett parti av försvarsanläggningens norra del. Fästningsvallen visade sig vara uppbyggd av sten och jord. De äldsta påträffade fynden går förmodligen att knyta till tiden strax efter skansens uppförande.

Inledning

I enlighet med länsstyrelsens beslut (1st dnr 431-8137-2020) har Sörmlands Arkeologi AB utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom ovan rubricerade fornlämning. Undersökningen genomfördes den 23 juni år 2021. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Patrik Gustafsson Gillbrand, arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Den arkeologiska undersökningen genomfördes med anledning av att Åke Sjögren avsåg att schakta och inrätta nya sommaravlopp inom ovan nämnda fastighet. Markingreppet berörde fornlämning L1983:2031, som utgör rester efter en skansanläggning från 1700-talet (bilaga 1-3). Inga arkeologiska insatser har tidigare utförts inom fornlämningen.

Därför fattade Länsstyrelsen i Södermanlands län, med stöd av 2 kap 13§ Kulturmiljölagen (1988:950), beslut om en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning. Ansvarig för kostnaden var länsstyrelsen i Södermanlands län.

Fornlämningen ligger på Skansholmen, som är en ö belägen vid den östra sidan av inloppet till Stadsfjärden, cirka 6,5 kilometer sydöst om Nyköping. Ön ligger på nivåer mellan 0-15 meter över havet och stora delar är idag bebyggd med fritidshus (bilaga 3 & 4). Skansholmen består främst av berg, men i den nordöstra delen finns ett mindre parti med gyttjelera (SGU). Det aktuella arbetsområdet ligger på nivåer mellan 1,5 och 3,5 meter över havet.

Syfte & målsättning

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att löpande undersöka och dokumentera mindre komplicerade lämningar inom den del av fornlämningen som berördes samt att ta tillvara fynd.

Genomförande

Vid den arkeologiska undersökningen övervakades ett schakt som var drygt 16 meter långt (Ö-V), 0,4 - 0,5 meter brett och 0,3 - 0,5 meter djupt (bilaga 4 & 5). Markarbetet utfördes med en liten grävmaskin samt för hand. Schakt och miljöer dokumenterades genom inmätning med RTK-GPS, i text samt fotografering. Inga fynd tillvaratogs vid den arkeologiska undersökningen.

Resultat

Skansholmen ligger vid östra sidan av inloppet till Nyköpingsfjärden. På fastlandet och cirka 700 meter norr om ön finns en gård som heter Stäk som omnämns i skrift redan år 1473 (Janzon 2006, s. 262). Namnet är vanligen synonymt med pålspärrar (Ortnamnsregistret). Betydelsen bekräftas i det här fallet av spärranordningar i form av stenistor i det intilliggande Stäksundet (L1983:1813 & L1983:1814, bilaga 3). Den aktuella skansen uppfördes som en stjärnskans på 1720-talet på öns norra del (L1983:2031). Därtill byggdes ytterligare en skans på öns södra del vid samma tid (L1983:1641). Syftet var att stärka försvaret av inloppet till Nyköpingsfjärden efter ryssarnas framryckning i området år 1719. Men redan under andra halvan av 1700-talet övergavs anläggningarna (Westrin 1909, s. 65f). På öns centrala del finns rester efter ytterligare en skans (L1983:1727) som Gustav II Adolf lät uppföra år 1623, men som förföll redan under andra halvan av 1600-talet (Westrin 1909, s. 65f). På västra sidan om sundet återfinns ytterligare en försvarsanläggning (L1984:7652), den så kallade Örstigsnässkansan. Enligt Rannsakingarna beskrivs den som förfallen under den senare delen av 1600-talet (Stähle 1969, s. 14). Samtliga här omnämnda skansar finns utmarkerade på en situationskarta över inloppet till Nyköping från år 1760 (RA bildid K0027837_00001).

Det aktuella området bestod vid arbetstillfället av gräsmattor samt byggnader i form av ett fritidshus och en äldre källare inbyggd i fästningsvallen (bilaga 4-6). Generellt är skansen relativt välbevarad, men vissa partier är dock mer otydliga till sin karaktär och påverkade av senare tiders aktiviteter och byggnationer.

I schaktets västra halva fanns ett cirka 0,1 meter tjockt lager med förna. Därefter följde ett 0,1-0,2 meter tjockt lager av brun humös grusig sand med tegelkross. Därunder vidtog undergrunden som bestod av grå grusig sand. Inget av arkeologiskt intresse framkom. Ytan var belägen nordväst och utanför den synliga delen av skansens fästningsvall (bilaga 5).

Schaktets östra halva berörde i direkt mening den aktuella skansanläggningen (bilaga 5). Överst i schaktet fanns ett cirka 0,1 meter tjockt lager med förna. Därunder vidtog ett cirka 0,15 meter tjockt lager av mörkbrun humös grusig sand med tegelkross, kalkbruk, fragment av glasflaskor (1700- & 1800-tal), obrända djurben, yngre rödgoods (1700-tal), porslin (1900-tal), Seltserkrus/-flaska (1750 - 1860) samt en svart glaspärlla/-knapp (ej förhistorisk, troligen 1700-tal eller senare). Därunder fanns en rad med cirka 0,5 meter stora stenar som ingår i skansens konstruktion. Sydöst därom, det vill säga innanför vallens utsida, fanns ett utfyllnadslager av grus, sten, tegelkross, kalkbruk i gråbrun silt som stenarna vilade i. Schaktdjupet nådde ej undergrunden.

Schaktningsarbetet för sommaravloppet var ej omfattande och ingreppet har endast marginellt påverkat fornlämningen. Den arkeologiska undersökningen har visat att skansen var uppförd av sten och utfyllnadsjord. Den äldre källarens yttervägg, bör utgöra en tydlig gräns för fästningsvallens yttre begränsning. Den sammanfaller även grovt med de stenar och utfyllnadsmassor som framkom i det övervakade schaktets östra del (bilaga 5). Därtill framkom lämningar i form av vardagliga föremål som generellt kan dateras till 1700- och 1800-tal. Inga fynd samlades in.

Bilagor

- Bilaga 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningsområdets belägenhet markerad.
- Bilaga 2. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningsområdets belägenhet markerad.
- Bilaga 3. Utdrag ur Fastighetskartan med fornlämningar (KMR) och undersökningsområdet utmarkerade.
- Bilaga 4. Översikt med undersökt schakt, hus med källare samt fornlämningar utmarkerade.
- Bilaga 5. Plan med schakt, påträffades stenar, byggnader och fornlämning utmarkerade.
- Bilaga 6. Fotodokumentation.

Referenser

Digitala Fastighetskartan. Geografiska Sverigedata (GSD). Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län, Gävle. © Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

Institutet för Språk och Folkminnen

Ortnamnsregistret. <http://www.sofi.se/ortnamnsregistret>. Sökord Stäk. Besökt 2021-09-13

Janzon, Kaj. 2006. *Det medeltida Sverige. Band 2 Södermanland: 2 Hölebo och Rönö härader*. RAÄ. Stockholm.

KMR. Kulturmiljöregistret/Fornsök, Riksantikvarieämbetet. Datauttag Södermanlands län (2021-09-13), Södermanlands län (www.fmis.raa.se).

Riksarkivet (RA)

Bildid: K0027837_00001. Situations Charta öfwer Inloppet till Nyköping Med De Gamla Skantsar, och Fahrwattnets afpegling. År 1760. https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0027837_00001. https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0027837_00001.

Ståhle, Carl-Ivar (red) 1969. *Rannsakningar efter Antikviteter. Band II. Häfte 1*, text. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Stockholm.

Sveriges Geologiska Undersökning (SGU). SGU Ser. Ae. nr 12. Geologiska kartbladet 9H Nyköping SO. 1973.

Terrängkartan, Geografiska Sverigedata (GSD). Södermanlands län. Källa: Lantmäteriet.

Westrin, Th. (Red). 1909. *Nordisk Familjebok Uggleupplagan 11*. Stockholm.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 2105

Länsstyrelsens dnr: 431-8137-2020

Tid för undersökningen: 2021-06-23

Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand

Belägenhet: N (x) 6511906,53 E (y) 622797,85

Koordinatsystem: SWEREF99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Undersökt yta: intensivt 6,85 m²

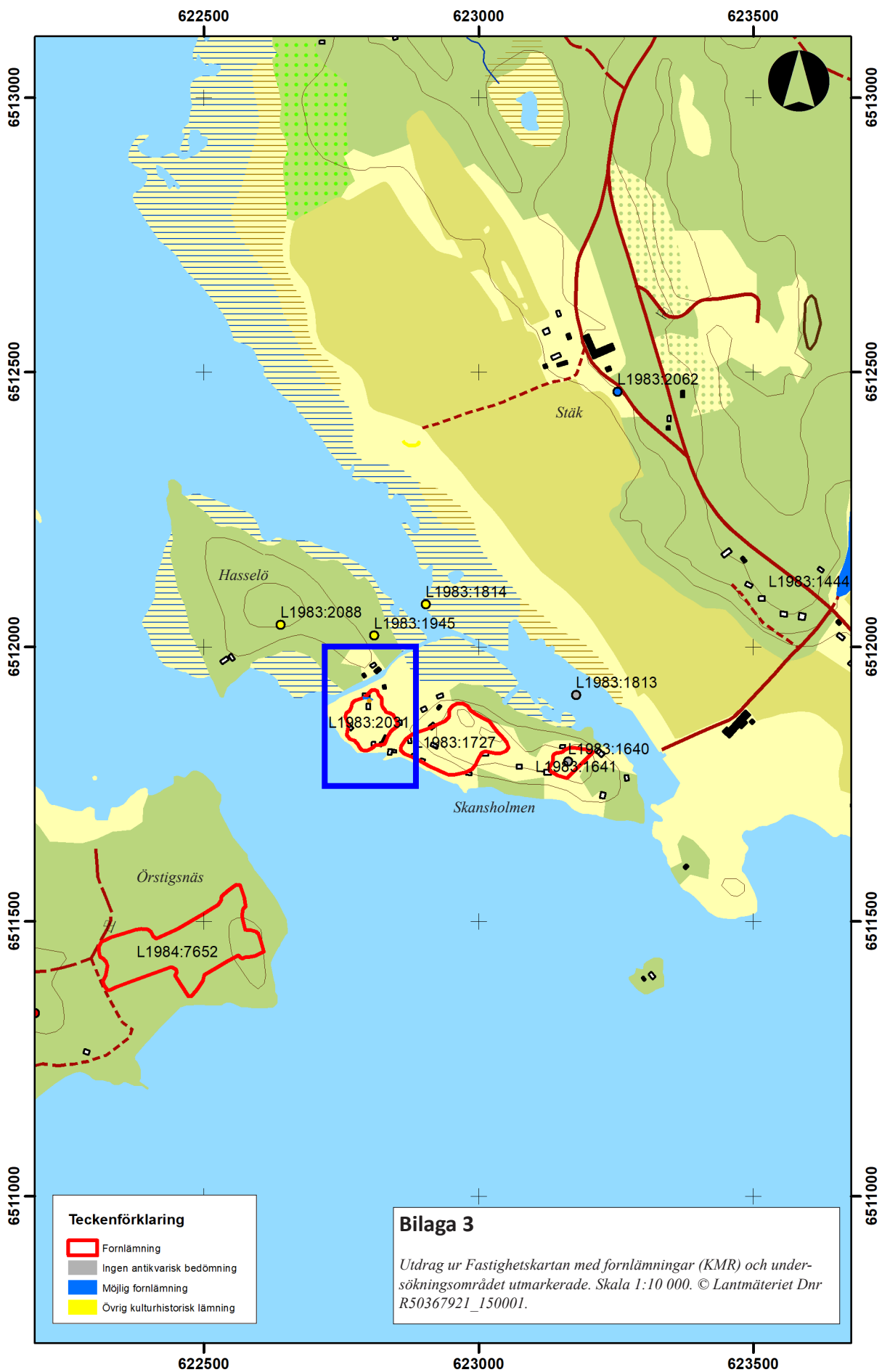
Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material.

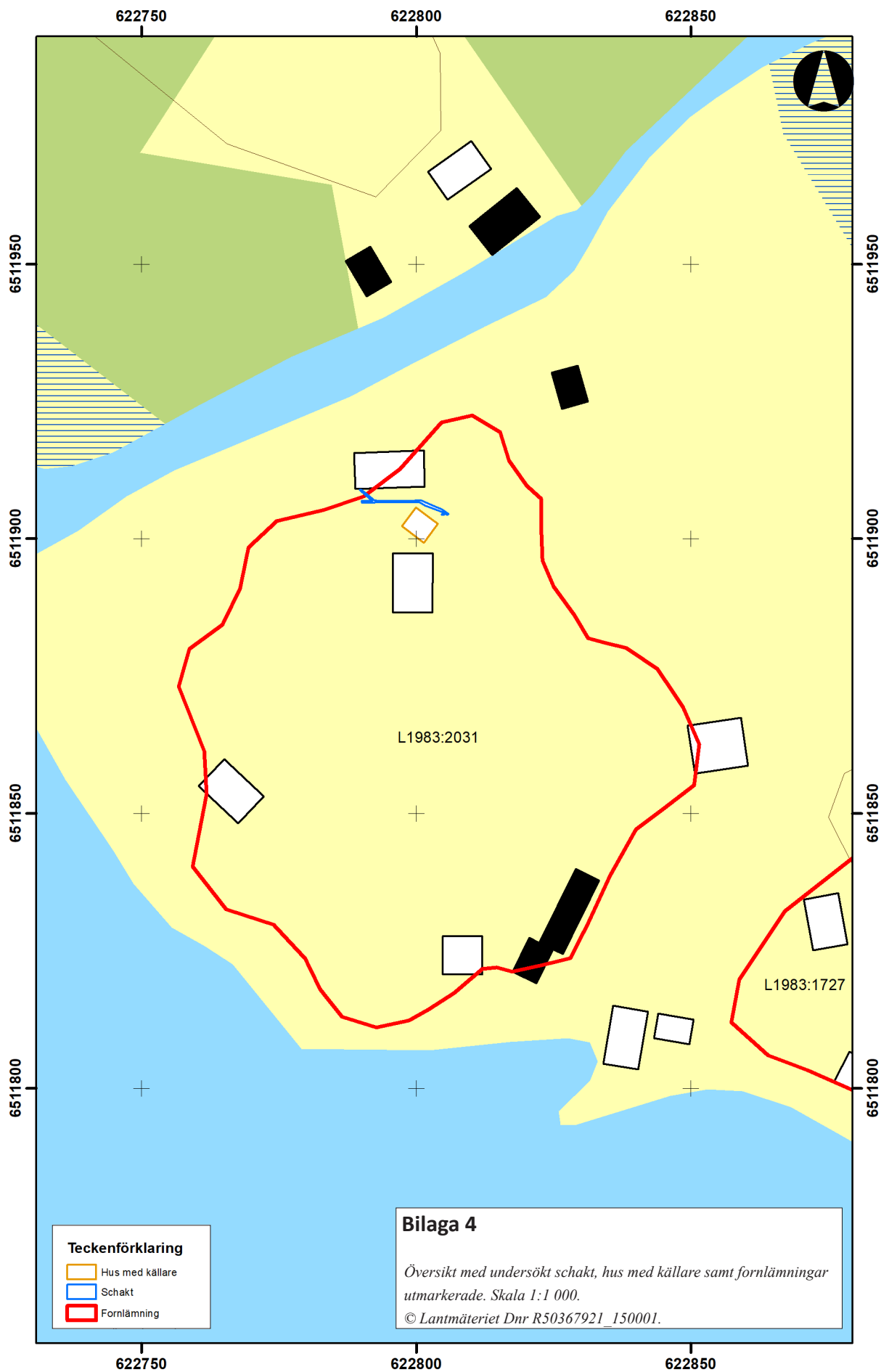
Inga fynd tillvaratogs.

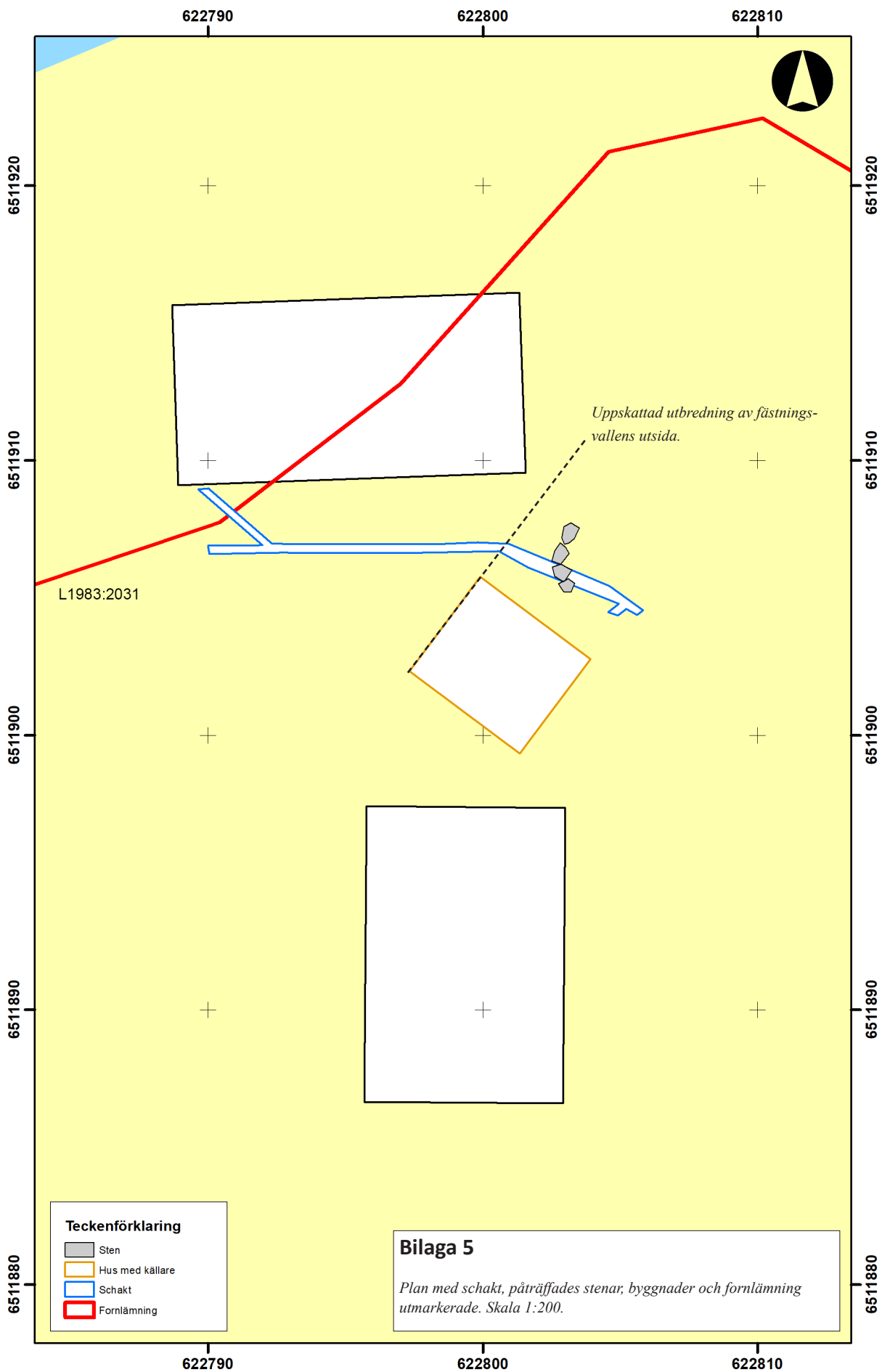
Rapporten laddas ned via www.sormlandsarkeologi.se eller beställs från Sörmlands Arkeologi AB, Tideliussgatan 37, 118 69 Stockholm, mail@sormlandsarkeologi.se. Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY. <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv> © Sörmlands Arkeologi AB. Nyköping 2021.

Bilaga 7. Fotodokumentation

*Översiktbild mot Skansholmens norra del
Bilden är tagen från söder. Foto: Patrik
Gustafsson Gillbrand 2021, Sörmlands
Arkeologi AB.*

*Synligt parti av skansens nordvästra fäst-
ningsvall. I bakgrunden skymtar Örstignäs.
Bilden är tagen från nordöst. Foto: Patrik
Gustafsson Gillbrand 2021, Sörmlands
Arkeologi AB.*

*Det övervakade schaktet. Bilden är tagen
från väster. Foto: Patrik Gustafsson Gill-
brand 2021, Sörmlands Arkeologi AB.*

Östra delen av schaktet med en rad med stenar som ingår i skansens fästningsvall. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

Vy mot huset med källare och fästningsvallens utsida. Bilden är tagen från norr. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2021, Sörmlands Arkeologi AB.

Exempel på fynd som fanns i fyllningen av schaktet. På bilden kan man se yngre rödgods, glasflaskor, porslin, ben, kritpips-skaft och en pärla. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2021, Sörmlands Arkeologi AB.